

1. МАЪРУЗА МАТНИ

11 -мавзу. Хўжалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш чиқимлари, фойдаси ва рентабеллиги

Режа:

1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг харажатлари: моҳияти, таркиби, классификацияланиши ва самарадорлигини баҳолаш
2. Фойда, уни шакллантириш ва ундан фойдаланиш
3. Рентабеллик ва уни ошириш йўллари

1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг харажатлари: моҳияти, таркиби, классификацияланиши ва самарадорлигини баҳолаш

“Ишлаб чиқариш харажатлари” ва “ишлаб чиқариш чиқимлари” тушунчалари бир хил маъно англатмайди. Бу тушунчаларнинг иккинчиси биринчисига нисбатан кенгроқ бўлиб, жамият нуқтаи назаридан у жонли ва буюмлашган меҳнатнинг барча ҳажмини ўзида мужассам етади ва маҳсулотнинг қийматига тенг. “Ишлаб чиқариш чиқимлари” тушунчаси, аксарият ҳолларда, иқти-содиётнинг маълум бир соҳаси билан боғланган (масалан, ишлаб чиқариш чиқимлари, муомала чиқимлари ва бошқалар).

Ишлаб чиқариш чиқимларини дастлаб икки гуруҳга бўлиш мумкин:

- аниқ ёки ҳақиқатдаги чиқимлар;
- аниқ бўлмаган чиқимлар.

Аниқ ёки ҳақиқатдаги чиқимлар ХЮС томонидан амалга оширилган аниқ харажатлардан – иш ҳақи, хом ашё ва материаллар харажатлари, ижара учун тўлов ва бошқалардан иборат. Аниқ бўлмаган, алмашган чиқимлар ёки қўлдан бой берилган, қўлдан чиқарилган имкониятлар чиқимлари еса шу билан боғлиқки, ХЮС маҳсулот ишлаб чиқариш учун капиталдан фойдаланиб, шунинг ўзида унинг муқобил фойдаланиш имкониятини қўлдан чиқаради. Маблағларнинг чекланганлиги уларнинг фойдалилик даражасига қараб мавжуд имкониятларнинг вариантларидан фойдаланишга ХЮС ни мажбур қилади. Бунда ҳар доим қўлдан чиқарилган, бой берилган фойдалар элементлари, демак, аниқ бўлмаган чиқимлар элементлари мавжуд бўлади. У ёки бу маҳсулотни ишлаб чиқариш-ни давом еттириш ёки уни янада кенгайтириш хусусида ҳар қандай бошқарув қарори аниқ ва аниқ бўлмаган чиқимларнинг ҳисоб-китобига асосланади. У ёки бу иқтисодий қарор ўртасидаги танла-ниш ҳар доим бошқа мақсадларга еришиш учун онгли равишда йўқотилган ёки рад етилган имкониятларни характерлайди.

“ХЮС нинг харажатлари” тушунчаси “ХЮСнинг чиқимлари” тушунчасидан фарқ қилиб, улар бевосита молиявий категориялар ва биринчи навбатда маҳсулот таннархи билан узвий боғланган. Шунинг учун ҳам, ХЮС нинг харажатларига унинг моҳиятини ифодаловчи қўйидагича таъриф бериш мумкин: *фойда олиш ёки ХЮС нинг бошқа мақсадларига еришиш учун фойдаланиладиган ресурсларнинг пул қийматида ХЮС нинг харажатлари дейилади.*

“Харажатлар” тушунчаси “таннарх” тушунчасига нисбатан кенгрок ҳисобланади. Чунки таннарх умумий харажатларнинг бир қисмини (оддий тақрор ишлаб чиқариш харажатларини) ўзида акс еттиради.

Маҳсулот (иш ва хизмат) таннархи маҳсулот (иш ва хизмат)-ни ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган хом ашё, мате-риаллар, ёқилғи, энергия, асосий фондлар, меҳнат ресурслари ва уларни ишлаб чиқариш ҳамда реализация қилиш бошқа харажатла-рининг қиймат баҳосидан иборат. Амалиётда “маҳсулотнинг умумий таннархи” ва “маҳсулот бирлигининг таннархи” тушунчалари-дан кенг фойдаланилади.

Иқтисодиётнинг турли тармоқларида (саноат, қишлоқ хўжали-ги, савдо, умумий овқатланиш, қурилиш ва б.) ишлаб чиқарилаёт-ган маҳсулотнинг таннархи таркибига харажатларни акс еттириш-нинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Таннархга киритиладиган ха-ражатларнинг таркиби, бир томондан, ҳаётга татбиқ етилаётган со-лиқ сиёсати-га ва иккинчи томондан, иқтисодиётнинг аҳволи ва тар-кибий тузилишига боғлиқ.

ХЮС фаолиятининг шарт-шароитлари ва йўналишларига боғ-лиқ равишда харажатлар қуйидаги икки йирик гуруҳга бўлинади:

- ишлаб чиқариш ва реализация билан боғлиқ бўлган хара-жатлар;
- реализациядан ташқари харажатлар;

Ишлаб чиқариш ва реализация билан боғлиқ бўлган харажат-лар таркибига, одатда, қуйидагилар киритилади:

- маҳсулотларни тайёрлаш, сақлаш ва етказиб бериш, иш-ларни бажариш, хизмат кўрсатиш, товар (иш, хизмат, мулкый ху-қуқ) ларни сотиб олиш ва реализация қилиш харажатлари;

- асосий воситалар ва бошқа мол-мулкларни сақлаш ва экс-плуатация қилиш, таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш, шунинг-дек, уларни тузатиш ҳолатда сақлаб туриш харажатлари;

- табиий ресурсларни ўзлаштириш харажатлари;

- илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари билан боғлиқ бўлган харажатлар;

- мажбурий ва ихтиёрий суғурта харажатлари;

- ишлаб чиқариш ва реализация билан боғлиқ бўлган бошқа харажатлар.

Юқоридагилардан ташқари бу харажатлар яна қуйидагича классификация қилиниши мумкин:

- моддий харажатлар;
- меҳнат ҳақи харажатлари;
- ҳисобланган амортизация суммалари;
- бошқа харажатлар.

ХЮС умумий харажатларининг суммасидан иборат бўлган ишлаб чиқариш таннархининг таркибига қуйидагилар киради:

- моддий харажатлар;
- амортизация ажратмалари;
- меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;

- ижтимоий еҳтиёжларга ажратмалар;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқларининг ўзгариши ва бошқа харажатлар;
- келгуси давр харажатлари;
- келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари
- ва бошқалар.

Реализациядан ташқари харажатлар маҳсулотни ишлаб чиқариш ва реализация қилиш билан боғлиқ бўлмайди.

Ресурсларнинг самарали бошқарувчанлигини таъминлаш учун маҳсулотнинг таннархи ХЮС нинг алоҳида олинган бўлинмалари бўйича ҳисобланади. У ўз ичига шу бўлинманинг харажатларини олиб, маълум давр учун ХЮС харажатларининг режали ҳисобини, яъни бюджетини (сметасини) тузиш учун асос бўлади.

ХЮС нинг барча харажатларини турли йўналишлар бўйича (у ёки бу классификациянинг асосида нима кўйилганлигига боғлиқ равишда) классификация қилиш мумкин. Одатда, харажатларнинг классификацияси уларнинг қуйидаги белгилар бўйича гуруҳларга ажратилишини ўз ичига олади:

- ишлаб чиқаришнинг ҳажмига нисбатан;
- иқтисодий элементларига кўра;
- калкуляция моддалари бўйича;
- маҳсулот таннархига ўтказилиш усулига мувофиқ;
- давлат томонидан тартибга солиниш даражасига қараб;
- ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан харажатлар қуйидаги гуруҳларга классификация қилинади:

- доимий харажатлар;
- ўзгарувчан харажатлар.

Доимий харажатлар ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлмайди. Бу харажатлар, ҳатто ХЮС фаолияти тўхтаб қолган ҳолларда ҳам ёки унинг ташкил қилиниш даврида ҳам мавжуд бўлади. Бундай харажатларнинг қаторига ўз асосий фондларининг амортизацияси, биноларнинг ижараси, маъмурият ва хизмат кўрсатувчи ходимларга иш ҳақи, солиқларнинг айрим кўринишлари ва бошқалар киради.

Ўзгарувчан харажатлар ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан пропорционал равишда ўзгаради. Бундай харажатларнинг таркиби хом ашё, материаллар, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар, технологик еҳтиёжлар учун ёқилғи ва энергия, асосий иш-чиларнинг иш ҳақлари ва бошқалар билан боғлиқ бўлган харажатлардан иборат.

Бир вақтнинг ўзида ХЮС харажатларининг доимий харажатлар ва ўзгарувчан харажатларга бўлиниши шартли характерга ега. Бунинг сабаби шундаки, узоқ вақт давомида ХЮСнинг барча харажатлари ўзгаради. Шунинг учун ҳам, улар кўп ҳолларда шартли-доимий ва шартли-ўзгарувчан харажатлар деб юритилади. Харажатларнинг бундай бўлинишидан

зарарсизлик таҳлил қилин-ганда, ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг таркибий тузилмасини оптималлаштиришда, шунингдек, молиявий режалаштиришни амалга оширишда фойдаланилади. Доимий харажатлар ва ўзгарув-чан харажатларнинг йиғиндиси маҳсулотни ишлаб чиқариш ва реализация қилиш харажатларининг умумий суммасини ташкил этади.

Иқтисодий элементларига кўра харажатларни қуйидаги гуруҳ-ларга бўлиш мумкин:

а) моддий харажатлар:

- хом ашё ва материаллар;
- сотиб олинган бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсу-лотлар;
- ёқилғи;
- технологик мақсадлар учун электр энергияси;
- ва бошқалар.

б) меҳнат ҳақи харажатлари;

в) тасдиқланган ягона ижтимоий солиқ ставкасига мувофиқ равишда иш ҳақи фондига ҳисоблашлар;

г) асосий воситаларнинг амортизацияси;

д) бошқа харажатлар:

- ижара ҳақи;
- мажбурий суғурта тўловлари;
- таннарх таркибига киритиладиган солиқлар;
- ва бошқалар.

Иқтисодий элементлар харажат кўринишлари бўлиб, улар маҳсулотни ишлаб чиқариш ва реализация қилишда аниқ бир вази-фани бажаради. Харажатларнинг иқтисодий элементларга бўлини-шидан маҳсулот барча ҳажмини ишлаб чиқариш харажатларининг сметасини тузишда фойдаланилади. Таннархнинг элементли тарки-бий тузилмаси харажатлар у ёки бу кўриниши салмоғига боғлиқ равишда саноатнинг тармоқлари бўйича фарқланади. Агар мате-риал сиғимли тармоқларда маҳсулот таннархининг таркибида мод-дий харажатлар ҳал қилувчи ўринни егалласа, меҳнат сиғимли тар-моқларда асосий ҳисса меҳнат ҳақиға тўғри келади. Энергия сиғим-ли тармоқлар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг таннархида энергетика ресурсларининг харажатлари (рангли металлургия, химия саноати, енгил металларни ишлаб чиқариш) катта салмоқни егаллайди. Ўз навбатида, фонд сиғимли тармоқларда катта салмоқ асосий фонд-ларнинг амортизацияси ва уларни сақлаш билан боғлиқ бўлган харажатларга тўғри келади.

Калкуляция моддалари бўйича харажатлар қуйидагиларга бўлиниши мумкин:

- хом ашё ва материаллар;
- қайтарилувчи чиқиндилар;
- технологик мақсадлар учун ёқилғи ва энергия;
- асосий ишлаб чиқариш ишчиларининг асосий ва қўшимча иш ҳақлари;
- ягона ижтимоий солиққа ҳисоблашлар;

- машина ва дастгоҳларни сақлаш харажатлари;
- умумишлаб чиқариш харажатлари;
- умумхўжалик харажатлари;
- бошқа ишлаб чиқариш харажатлари;
- тижорий харажатлар.

Харажатларни калкуляция моддалари бўйича классификация қилиниши маҳсулотларнинг алоҳида турлари бўйича унинг ўзига хос бўлган хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Бу белгига кўра ХЮС ларнинг харажатлари иккига бўлинади:

- тўғри харажатлар;
- егри харажатлар.

Тўғри харажатларга маҳсулотнинг аниқ бир турини ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатлар киради. Улар шу маҳсулотнинг таннархига бевосита киритилиши мумкин. Масалан, хом ашё, асосий материал харажатлари, сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва маҳсулотнинг маълум бир тури бўйича бутловчи буюмлар билан боғлиқ бўлган харажатлар ана шундай харажатлар ҳисобланади. Егри харажатлар бутун ХЮСда ишлаб чиқариш жараёнини амалга ошириш ёки маҳсулотларнинг бир неча турларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлади. Масалан, бинолар ва дастгоҳларни сақлаш, уларни таъмирлаш харажатлари, бошқарув аппаратига тегишли бўлган иш ҳақи харажатлари ва бошқалар шулар жумласидандир. Бу харажатлар конкрет турдаги буюмлар-нинг таннархига қандайдир бир шартли асосга кўра пропорционал равишда, кўп ҳолларда, тўғри харажатларга нисбатан тўғри пропорционал равишда киритилади.

Давлат томонидан тартибга солиниш даражасига қараб харажатлар иккига бўлинади:

- меъёрлаштирилмайдиган харажатлар;
- меъёрлаштирилмайдиган харажатлар.

Харажатларнинг бундай бўлиниши, одатда, солиққа тортиш соҳасида тегишли қарор қабул қилинаётган пайтда қўлланилади. Меъёрлаштирилмайдиган харажатларга солиққа тортиладиган фойда-ни ҳисоблаш мақсадида ўрнатилган меъёрлар доирасидаги харажатлар киради.

Чиқимларни камайтириш ХЮС иши самарадорлигини оширишнинг энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Одатда, чиқимларни камайтиришнинг қуйидаги асосий йўллари ажратилиб кўрсатилади:

- ресурсларни тежайдиган ишлаб чиқариш инновацион технологияларни қўллаш;
- меҳнат унумдорлигини ошириш;
- ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва бошқариш сифатини яхшилаш;
- кадрларнинг малакавий даражасини ошириш;
- ХЮС тараққиётининг стратегик мақсадларини асослаш ва қабул қилинган стратегияни аниқ ижро этиш;

- ХЮС ни бошқариш техникаси ва технологиясини такомиллаштириш, қабул қилинган бошқарув қарорларининг асосланган-лигини таъминлаш;

- хом ашё ва материал харажатларининг салмоғини пасайтириш, таъминловчи хизматларнинг узлуксиз ишлашига еришиш;

- маркетинг хизматининг самарали ишлаши, ХЮС нинг маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- ХЮС даги йўқотишларнинг барча кўринишларини қисқартириш, чиқиндилар, иккиламчи материаллар ва энергоресурслардан, йўловчи маҳсулотлардан ва ҳ.к.лардан фойдаланиш.

ХЮС харажатларини таҳлил қилиш учун асос бўлиб бюджетлаштириш (сметаларни ишлаб чиқиш, харажатларни режалаштириш ва фарқланишни назорат қилиш) хизмат қилади. Бу харажатларни қисқартиришдаги узилишларни амалга ошириш бўйича ХЮС турли бўлинмаларининг ҳаракатини аниқлашга имкон беради, бу ишнинг истиқболли йўналишларини аниқлайди.

Моддий харажатлар (ФИФО, ЛИФО, қийматнинг ўртача тортилувчанлигига кўра баҳолаш), меҳнат харажатлари, амортизация ажратмалари ва уларнинг бошқа кўринишларини ҳисоблаш методи-каси таҳлил жараёнида муҳим таркибий қисм сифатида майдонга чиқади.

ХЮС харажатларини самарали бошқариш учун зарур бўлади-ган юқорида санаб ўтилган таркибий қисмлардан (режалаштириш, ҳисоб-китоб методлари, бюджетлаштириш, таҳлил) ташқари яна бошқарув ҳисобини ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, уни йўлга қўймасдан туриб, харажатларни самарали бошқаришнинг иложи йўқ. Бошқарув ҳисоби харажатларнинг доимий ва ўзгарувчан харажатларга бўлинишига, ХЮСнинг хўжалик юритиш шароитларига боғлиқ равишда уларнинг хусусиятларига асосланади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш чиқимларини камайитириш ХЮС нинг мол етказиб берувчилар билан муносабатларини ривожлантириш ва оптималлаштириш бўйича режали ишига, меҳнат, моддий ва молиявий ресурслардан оқилона фойдаланишига, истеъмолчиларнинг талабларига ва илмий-техника тараққиёти ютуқларига жа-воб берадиган ҳаракатчан ишлаб чиқаришни яратишига боғлиқ.

2.Фойда, уни шакллантириш ва ундан фойдаланиш

ХЮС нинг барча молиявий ресурслари ўз маблағлари ҳисобидан, молия ва кредит бозорларидан жалб қилинадиган ресурслар ҳисобидан, узок муддатли, қисқа муддатли кредитлаштириш ва кредиторлик қарзларидан иборат бўлган қарзий маблағлар кўри-нишидаги ресурслардан ташкил топади.

ХЮСнинг ўз маблағлари қуйидагилар ҳисобидан шаклланади:

- маҳсулотни реализация қилишдан олинган тушум;
- молиявий операциялардан келадиган даромадлар;

- инвестицион фаолиятдан олинган даромадлар;
- бошқа даромадлар.

Шунингдек, ўз фаолияти ҳисобидан пулларнинг келиб тушиши амортизация ажратмалари, чиқиб кетган мол-мулкни сотиш, мақсадли тушумлар, қурилишда ички ресурсларни мобилизация қилиш, ХЮС иштирокчиларининг аъзолик ва бошқа бадалларининг келиб тушиши ҳисобидан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Молиявий бозордан жалб қилинадиган ресурслар акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозларнинг эмиссияси ва сотилиши натижасида ва шунингдек, кредитлар ҳисобидан шаклланади.

Қайта тақсимлаш тартибида олиннадиган тушумларга суғурта қопламалари, холдинглар, ассоциациялар ёки бошқа тармоқ тузилмаларидан келиб тушадиган молиявий ресурслар киради.

Инвестицион фаолиятдан ресурслар ХЮС га қимматли қоғозлар, бошқа ХЮС ларга ҳиссали иштирок етишдан ва ҳ.к.лардан олиннадиган дивидендлар ва фойзалар кўринишида келиб тушади.

Юқоридаги барча манбалар ҳисобидан ХЮС нинг харажатлари амалга оширилади.

ХЮСнинг даромадлари ва харажатлари, унинг бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ўзаро алоқалари чоракларга бўлинган тарзда тегишли йил учун тузиладиган молиявий режада ўз аксини топади. Молиявий режа ХЮС молиявий фаолиятининг ташкил қилиниши ва унинг натижаси ҳисобланган фойдани акс еттирувчи асосий ҳужжат бўлиб хизмат қилади.

Амалиётда ҳамма вақт ҳам фойданинг мазмун-моҳияти бир хил тарзда ифодаланилмайди. Одатда, фойда деганда ХЮС, фирма, корпорациялар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятининг умумлаштирилган тарзда баҳоловчи кўрсаткич, даромаднинг маҳсулотни ишлаб чиқариш ва реализация қилиш билан боғлиқ бўлган барча харажатлар устидан ошган қисми тушунилади.

Амалий фаолиятда еса “фойда”нинг барча тушунчаларини қуйидаги уч гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- реализация қилинадиган товар (хизмат) лар сотиш баҳоси билан уларни ишлаб чиқариш харажатлари ўртасидаги фарқ сифатида ўлчанадиган фойда;
- соф активларнинг йил охиридаги ва йил бошидаги ўлчамларининг фарқи сифатида ўлчанадиган фаолиятнинг айрим даврига тегишли бўлган фойда (унинг капиталлаштирилганлиги);
- фойдани капиталдан олинган даромад сифатида тушуниш.

Фойданинг маъно-мазмунини аниқлашга бўлган ёндашувнинг турлича эканлигидан компаниялар томонидан тақдим еталадиган ҳисобот маълумотларининг стандарт пакетларига қараб туриб, унинг миқдори тўғрисида аниқ бир фикрни айтишнинг ҳамма вақт ҳам иложи йўқ.

Фаолиятнинг молиявий натижаларини таҳлил қилишда ХЮС лар, кўп ҳолларда, фойданинг қуйидаги кўринишларига (тушунча-ларига) таянади:

- асос фойда;
- баланс фойда;
- соф фойда ёки соф даромад.

Асос фойда дейилганда ҳисобот даврида кутилаётган фойда тушунилади. Бу кўрсаткич асос рентабелликни ҳисоблашда, но-менклатура позициялари бўйича миқдор ва таннарх аниқ маълум бўлмаган пайтда кенг ассортиментли буюмлар тайёрловчи ХЮС-лар, бирлашмалар бўйича режалаштирилаётган йил учун фойда аналитик методда аниқланаётганда қўлланилади.

Баланс фойда ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фаолият-нинг барча турлари бўйича олинган фойданинг умумий суммасидан иборат.

Соф фойда ёки соф даромад операцион давр мобайнида олинган тушумдан барча чегирмалар ва харажатлар чиқарилганидан сўнг вужудга келиши мумкин. Маълум бир миқдорда соф фойданинг (нетто-фойданинг) олинishiга еришилсагина тадбиркорлик жараёнини амалга ошириш ўзининг мазмунига ега бўлади.

Ҳисоботларда фойда қуйидаги кўринишларда акс еттирилиши мумкин:

- ялпи фойда;
- операцион фойда;
- соф фойда.

ХЮС лар фаолиятининг умумий молиявий натижалари фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда ўз аксини топади. Бу ҳисобот молиявий таҳлил учун зарур бўлган қуйидаги муҳим маълумотлар-ни ўзида мужассам этади:

- маҳсулотни реализация қилишдан олинган тушум суммаси;
- солиққа тортилгунга қадар фойда суммаси;
- фойдадан олинган солиқ суммаси;
- ХЮС нинг ихтиёрида қолдирилган фойда (соф фойда ёки фойда-нетто) суммаси.

Фойдани таҳлил қилиш учун айрим кўрсаткичлар юқоридаги ҳисоботда мавжуд бўлмаганлиги учун баъзи бир аналитик индикаторлар қўшимча тарзда ҳисобланмоғи лозим. Бундан ташқари, бу жараёнда ХЮС фаолиятига ички ва ташқи омилларнинг ҳамда солиқ омилининг таъсирини алоҳида-алоҳида таҳлил қилиш имкониятига ега бўлиш жуда муҳим. Шунингдек, таҳлил учун қулай шаклда ҳар қандай маълумотни оператив равишда олиш ҳам муҳим ҳисобланади.

Фойдани таҳлил қилишда уни шакллантиришнинг турли манбаларини ҳисобга олиш керак. Бу манбаларнинг маълум бир қисми фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда ифодаланган, у ерда улар, биринчидан фаолиятнинг одатдаги кўриниши бўйича даромадлар ва харажатлар, иккинчидан еса, бошқа даромадлар ва харажатлар сифатида гуруҳлаштирилади.

Фаолиятнинг одатдаги кўриниши бўйича даромадлар ва харажатлар қуйидаги тарзда ҳисобланади: енг аввало, сотилган товарлар, маҳсулотлар, ишлар, хизматлардан (қўшилган қиймат солиғи, акцизлар ва шуларга ўхшаш мажбурий тўловлар чегирилган) олинган тушум ва уларнинг таннари ўртасидаги фарқдан иборат бўлган ялпи фойда аниқланади.

Ялпи фойдадан тижорий ва бошқарув харажатлари чегирилса, сотувдан олинган фойда пайдо бўладики, у фаолиятнинг одатдаги кўринишидан фойдани характерлайди. Ундан сўнг бошқа даромадлар ва харажатларни ҳисобга олган ҳолда солиққа тортилгунча фойда ҳисобланади. Одатда, бошқа даромадлар ва харажатлар қуйидагилардан иборат бўлади:

- олиниши лозим бўлган фоизлар;
- тўланиши лозим бўлган фоизлар;
- бошқа ташкилотларнинг фаолиятига иштирок етишдан олинган даромадлар;
- бошқа операцион даромадлар;
- реализациядан ташқаридаги даромадлар;
- реализациядан ташқаридаги харажатлар.

Фойдани таҳлил қилишнинг асосий мақсади ҳисобот даври давомидаги ХЮС фаолиятининг самарадорлигини кўрсатишдан иборат. Бухгалтерия ҳисоби ХЮС нинг даромадлари ва харажатлари, шунингдек, унинг соф молиявий натижаси – соф фойда – тўғрисида маълумот олишга имкон беради. Юқорида таъкидланганидек, солиққа тортилгунга қадар фойданинг суммаси аниқланганидан сўнг унинг миқдори солиқ қонунчилигига мувофиқ коррек-тировка қилиши ва фойда ҳисобидан қопланадиган солиқларнинг суммаси чегирилмоғи лозим.

Ялпи фойда, сотувдан олинган фойда, солиққа тортилгунга қадар бўлган фойда ва ниҳоят, соф фойдани формулада қуйидагича кўрсатиш мумкин:

$$\mathbf{ЯФ}_к = \mathbf{T}_р - \mathbf{T}_м$$

Бу ерда: $\mathbf{ЯФ}_к$ – ХЮС нинг ялпи фойдаси;

$\mathbf{T}_р$ – товарлар, маҳсулотлар, ишлар ва хизматларни реализация қилишдан олинган тушум;

$\mathbf{T}_м$ – сотилган товарлар, маҳсулотлар ва хизматларнинг таннари.

$$\mathbf{СОФ}_к = \mathbf{ЯФ}_к - \mathbf{ТХ} - \mathbf{БХ}$$

Бу ерда: $\mathbf{СОФ}_к$ – ХЮС нинг сотувдан олган фойдаси;

$\mathbf{ЯФ}_к$ – ХЮС нинг ялпи фойдаси;

$\mathbf{ТХ}$ – тижорий харажатлар;

$\mathbf{БХ}$ – бошқарув харажатлари.

$$\text{СТФ}_к = \text{СОФ}_к + \text{БД} - \text{БХ}$$

Бу ерда: $\text{СТФ}_к$ – солиққа тортилгунга қадар ХЮС нинг фойдаси;

$\text{СОФ}_к$ – ХЮС нинг сотувдан олган фойдаси;

БД – бошқа даромадлар;

БХ – бошқа харажатлар.

$$\text{СФ}_к = \text{СТФ}_к - \text{ФОС}$$

Бу ерда: $\text{СФ}_к$ – ХЮСнинг соф фойдаси;

$\text{СТФ}_к$ – солиққа тортилгунга қадар ХЮСнинг фойдаси;

ФОС – фойдадан олинган солиқ.

Фойдадан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлангани-дан сўнг унинг қолган қисми ХЮС томонидан мустақил равишда тақсимланади ва фойдаланилади. Фойданинг бу қисми инвестицион, ишлаб чиқариш ва ижтимоий характердаги еҳтиёжларга сарфланиши мумкин. Уни тақсимлаш жараёнида, албатта, ХЮС нинг капитал қўйилмаларга бўлган еҳтиёжи ҳисобга олинмоғи лозим. Шунинг учун ҳам, бозор конъюнктурасини ҳисобга олган ҳолда фойдадан ишлаб чиқаришни ривожлантириш фондида ажратмаларнинг миқдори аниқланади ва улар капитал қўйилмалар, айланма маблағларни кўпайтириш, илмий-тадқиқот ва лойиҳа-конструкторлик ишларини таъминлаш, янги технологияларни жорий этиш учун фойдаланилади.

Фойда ҳисобидан резерв фонди ҳам шакллантирилади, чунки бозор иқтисодиёти шароитида ишбилармонлик рискларининг даражаси кескин ошади. Бу фонд ҳар йиллик ажратмалар ҳисоби-дан ташкил қилинади. Ажратмаларнинг ўлчами еса ХЮСнинг таъ-сис ҳужжатларига мувофиқ белгиланади.

3.Рентабеллик ва уни ошириш йўллари

ХЮС нинг фойдалилик даражасини аниқлаш учун рентабел-лик кўрсаткичларидан фойдаланилади. Улар олинган фойда суммасининг сарф қилинган маблағларга ёки реализация қилинган маҳсулотнинг ҳажмига нисбати билан аниқланади.

Молиявий таҳлил жараёнида рентабелликнинг қуйидаги кўрсаткичларидан тез-тез фойдаланилади:

- сотув (сотиш) рентабеллиги;
- ўзлик капиталнинг рентабеллиги;

- айланма активларнинг рентабеллиги;
- айланмадан ташқаридаги активларнинг рентабеллиги;
- инвестицияларнинг рентабеллиги.

Сотув (сотиш) рентабеллиги ХЮС сотуви (сотиши)нинг ҳаж-мида соф фойданинг салмоғини кўрсатади ва уни қуйидаги фор-мула ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$K_{pc} = (C\Phi_k : \Pi) \times 100\%$$

Бу ерда: K_{pc} – сотув (сотиш) рентабеллиги;
 $C\Phi_k$ – ХЮС нинг соф фойдаси;
 Π – ХЮС нинг сотув (сотиш) ҳажми.

Ўз капиталининг рентабеллиги ХЮСнинг егалари томонидан инвестиция қилинган капиталдан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашга имкон беради. Одатда бу кўрсаткич маблағларнинг бошқа ХЮС ларга, қимматли қоғозларга ва депозитларга қўйилиши имконияти билан таққосланади. Бу кўрсаткич компаниянинг егала-ри томонидан ХЮС га жойлаштирилган ҳар бир бирлик соф фой-данинг қанча пул бирлиги “ишлаганлигини” кўрсатади ва формула ёрдамида қуйидагича ҳисобланади:

$$K_{рук} = (C\Phi_k : \dot{Y}K_k) \times 100\%$$

Бу ерда: $K_{рук}$ – ХЮС ўз капиталининг рентабеллиги;
 $C\Phi_k$ – ХЮС нинг соф фойдаси;
 $\dot{Y}K_k$ – ХЮС нинг ўзлик капитали.

Айланма активларнинг рентабеллиги айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини очиб беради ва уни қуйидагича аниқлаш мумкин:

$$K_{рам} = C\Phi_k : \text{ЖА}_k$$

Бу ерда: $K_{рам}$ – ХЮС айланма активларининг рентабеллиги;
 $C\Phi_k$ – ХЮС нинг соф фойдаси;
 ЖА_k – ХЮС нинг жорий (йиллик ўртача) актив-лари.

Айланмадан ташқаридаги активларнинг рентабеллиги кўрсат-кичи компаниянинг асосий капиталига нисбатан ХЮС нинг етарли фойда ҳажмини таъминлаш қобилиятини акс еттиради. Уни фор-мула ёрдамида қуйидагича ифодаласа бўлади:

$$K_{rata} = (C\Phi_{\kappa} : УМА_{\kappa}) \times 100\%$$

Бу ерда: K_{rata} – ХЮС айланмадан ташқари активларининг рентабеллиги;
 $C\Phi_{\kappa}$ – ХЮС нинг соф фойдаси;
 $УМА_{\kappa}$ – ХЮС нинг узоқ муддатли (йиллик ўртача) активлари.

Инвестицияларнинг рентабеллиги коэффициенти ХЮС рақобатбардошлиги ва инновационлигининг энг муҳим индикаторлари-дан бири ҳисобланади. Уни қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаш мумкин:

$$K_{pu} = C\Phi_{\kappa} : (\check{Y}K + УММ) \times 100\%$$

Бу ерда: K_{pu} – ХЮС инвестицияларининг рентабеллиги;
 $C\Phi_{\kappa}$ – ХЮС нинг соф фойдаси;
 $\check{Y}K$ – ХЮС нинг ўз капитали;
 $УММ$ – ХЮС нинг узоқ муддатли мажбуриятлари.

Рентабелликни ошириш йўналишлари омилларнинг қуйидаги гуруҳлари билан боғлиқ:

- фойда суммасини кўпайтириш;
- харажатларнинг даражасини ва фойдани олиш учун ресурс-ларни камайтириш.

Бу йўналишлар ҳар бир ХЮС да конкретлаштирилиши ва рентабелликни оширишнинг резервларини қидириб топиш ва улар-дан фойдаланиш асосида амалга оширилиши мумкин.

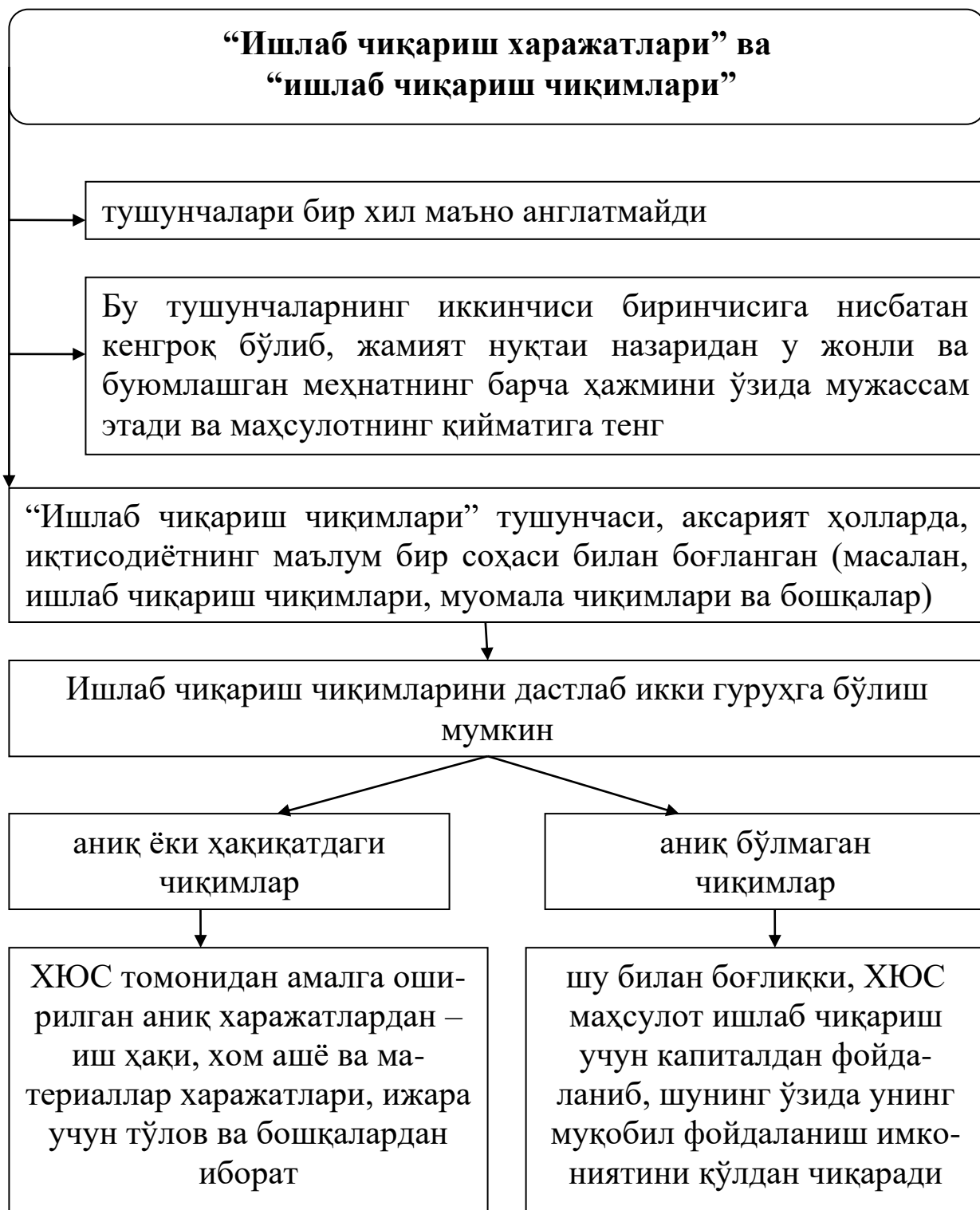
НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

- “Ишлаб чиқариш харажатлари” ва “ишлаб чиқариш чиқим-лари” тушунчалари бир хил маънони англатадими? Уларнинг фарқ-ли жиҳатлари нималардан иборат?
- Ишлаб чиқариш чиқимларини дастлаб неча гуруҳга бўлиш мумкин ва улар қандай номланади?
- Аниқ ёки ҳақиқатдаги чиқимлар қандай харажатларни ўз ичига олади?
- Аниқ бўлмаган, алмашган чиқимлар ёки қўлдан бой берил-ган, қўлдан чиқарилган имкониятлар чиқимлари нималардан иборат?
- ХЮС нинг харажатларига унинг моҳиятини ифодаловчи қандай таъриф бериш мумкин?
- “Харажатлар” тушунчаси “таннарх” тушунчасидан қандай фарқланади?
- ХЮС фаолиятининг шарт-шароитлари ва йўналишларига боғлиқ равишда харажатлар қандай гуруҳларга бўлинади?
- Ишлаб чиқариш ва реализация билан боғлиқ бўлган хара-жатлар таркибига, одатда, нималар киритилади?
- Ишлаб чиқариш ва реализация билан боғлиқ бўлган хара-жатлар қандай классификация қилиниши мумкин?
- ХЮС умумий харажатларининг суммасидан иборат бўлган ишлаб чиқариш таннархининг таркибига нималар киради?
- Одатда, харажатларнинг классификацияси уларнинг қандай белгилар бўйича гуруҳларга ажратилишини ўз ичига олади?
- Ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан харажатлар қандай гу-руҳларга классификация қилинади ва уларнинг мазмуни нима-лардан иборат?
- Иқтисодий элементларига кўра харажатларни қандай гуруҳ-ларга бўлиш мумкин ва уларнинг таркибига нималар киради?
- Калкуляция моддалари бўйича харажатлар нималарга бў-линиши мумкин?
- Тўғри харажатлар ва егри харажатларнинг ўзига хос бўлган хусусиятлари нималардан иборат?
- Давлат томонидан тартибга солиниш даражасига қараб ха-ражатлар қандай харажатларга бўлинади?
- Чиқимларни камайтиришнинг қандай асосий йўллари мав-жуд?
- ХЮС нинг барча молиявий ресурслари қандай ресурслар-дан ташкил топади?
- ХЮС нинг ўз маблағлари нималар ҳисобидан шаклланади?
- молиявий бозордан жалб қилинадиган ресурсларга нималар киради?
- қайта тақсимлаш тартибида олинадиган тушумларнинг таркиби нималардан иборат?

- инвестицион фаолиятдан ресурслар ХЮС га қандай кў-ринишларда келиб тушади?
- амалиётда ҳамма вақт ҳам фойданинг мазмун-моҳияти бир хил тарзда ифодаланавериладими ва фойда деганда нима тушу-нилади?
- амалий фаолиятда “фойда”нинг барча тушунчаларини қан-дай гуруҳларга бирлаштириш мумкин?
- фаолиятнинг молиявий натижаларини таҳлил қилишда ХЮС лар кўп ҳолларда фойданинг қандай кўринишларига (тушун-чаларига) таянади?
- асос фойда дейилганда қандай фойда тушунилади?
- баланс фойда нимадан иборат?
- соф фойда ёки соф даромад қачон вужудга келиши мумкин?
- ҳисоботларда фойда қандай кўринишларда акс еттирилиши мумкин?
- ХЮСлар фаолиятининг умумий молиявий натижалари қандай ҳисоботда ўз аксини топади ва унда молиявий таҳлил учун зарур бўлган қандай муҳим маълумотлар мужассамлашган?
- фаолиятнинг одатдаги кўриниши бўйича даромадлар ва харажатлар қандай тарзда ҳисобланади?
- бошқа даромадлар ва харажатлар нималардан иборат бўлади?
- фойдани таҳлил қилишнинг асосий мақсади нимадан иборат?
- ялпи фойда, сотувдан олинган фойда, солиққа тортилгунга қадар бўлган фойда ва ниҳоят, соф фойда қандай аниқланади?
- фойданинг тақсимланиш тартиби қандай?
- рентабеллик кўрсаткичи ўзида нимани ифодалайди ва у қандай аниқланади?
- молиявий таҳлил жараёнида рентабелликнинг қандай кўрсаткичларидан тез-тез фойдаланилади?
- сотув (сотиш) рентабеллиги қандай аниқланади?
- ўз капиталининг рентабеллигинин аниқлаш тартиби қандай?
- айланма активларнинг рентабеллиги қандай аниқланади?
- айланмадан ташқаридаги активларнинг рентабеллиги ўзида нимани акс еттиради?
- инвестицияларнинг рентабеллиги коэффициенти қандай ҳисобланади?
- рентабелликни ошириш йўналишлари омилларнинг қандай гуруҳлари билан боғлиқ?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

11.1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг харажатлари: моҳияти, таркиби, классификацияланиши ва самарадорлигини баҳолаш

ХҮОС нинг харажатлари

“ХҮОС нинг чиқимлари”дан фарқ қилиб, улар бевосита молиявий категориялар ва, биринчи навбатда, маҳсулот таннархи билан узвий боғланган

Шунинг учун ҳам, ХҮОС нинг харажатларига унинг моҳиятини ифодаловчи куйидагича таъриф бериш мумкин

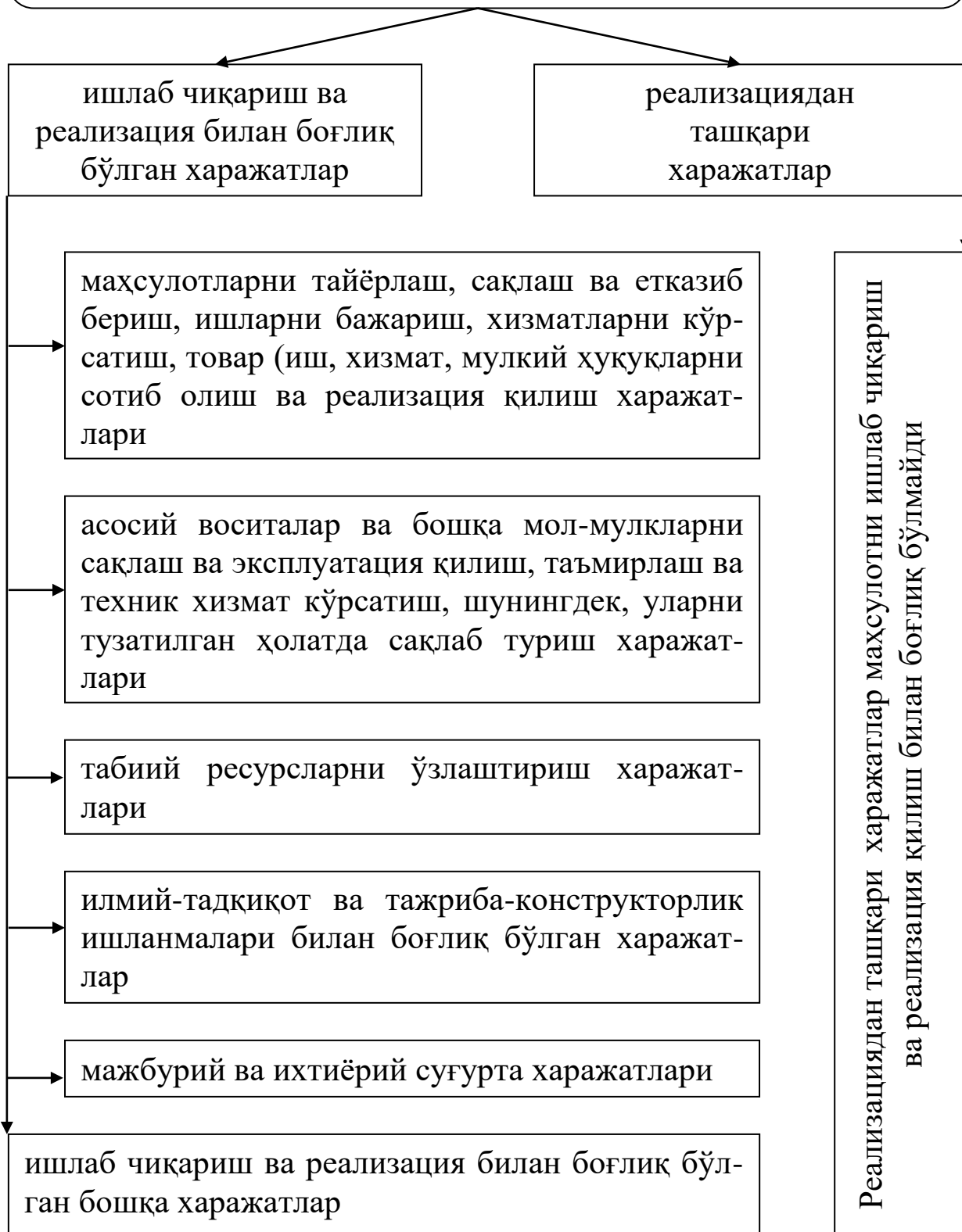
фойда олиш ёки ХҮОС нинг бошқа мақсадларига эришиш учун фойдаланиладиган ресурсларнинг пул қийматига ХҮОС нинг харажатлари дейилади

“Харажатлар” тушунчаси “таннарх” тушунчасига нисбатан кенгроқ ҳисобланади. Чунки таннарх умумий харажатларнинг бир қисмини (оддий такрор ишлаб чиқариш харажатларини) ўзида акс эттиради

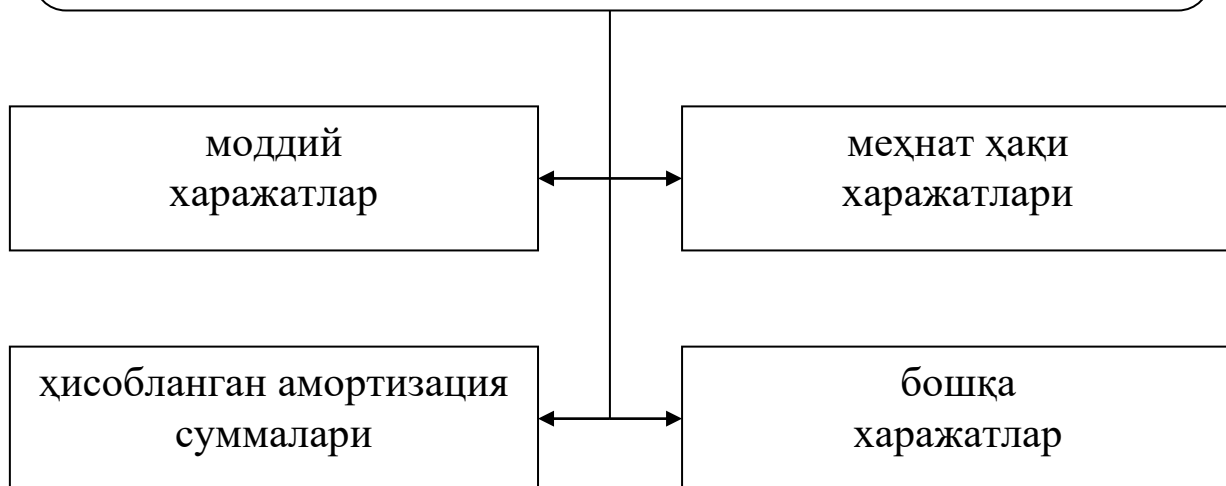
Маҳсулот (иш ва хизмат) таннархи маҳсулот (иш ва хизмат)ни ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган хом ашё, материаллар, ёқилғи, энергия, асосий фондлар, меҳнат ресурслари ва уларни ишлаб чиқариш ҳамда реализация қилиш бошқа харажатларининг қиймат баҳосидан иборат

Таннархга киритиладиган харажатларнинг таркиби, бир томондан, ҳаётга татбиқ этилаётган солиқ сиёсатига ва иккинчи томондан, иқтисодиётнинг аҳволи ва таркибий тузилишига боғлиқ

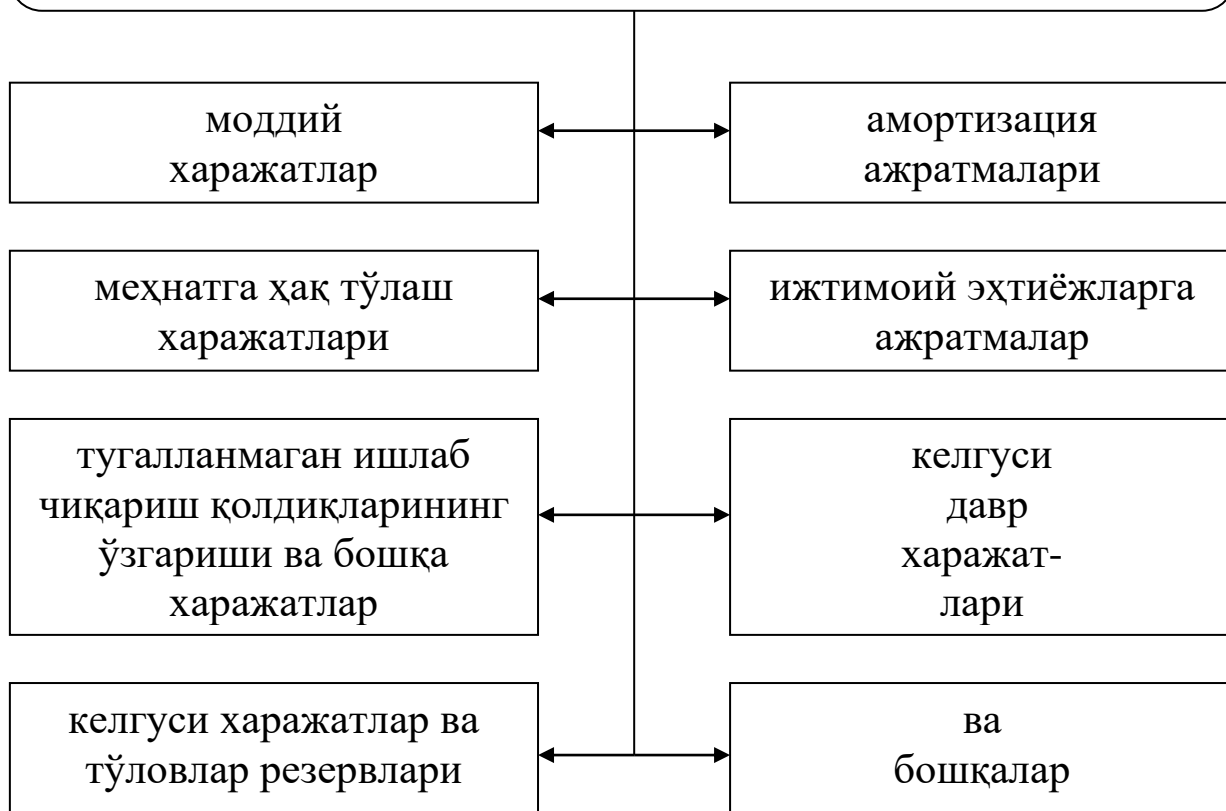
ХЮС фаолиятининг шарт-шароитлари ва йўналишларига боғлиқ равишда харажатлар қуйидаги икки йирик гуруҳга бўлинади

**Ишлаб чиқариш ва реализация
билан боғлиқ бўлган харажатлар қуйидагича
классификация қилиниши мумкин**

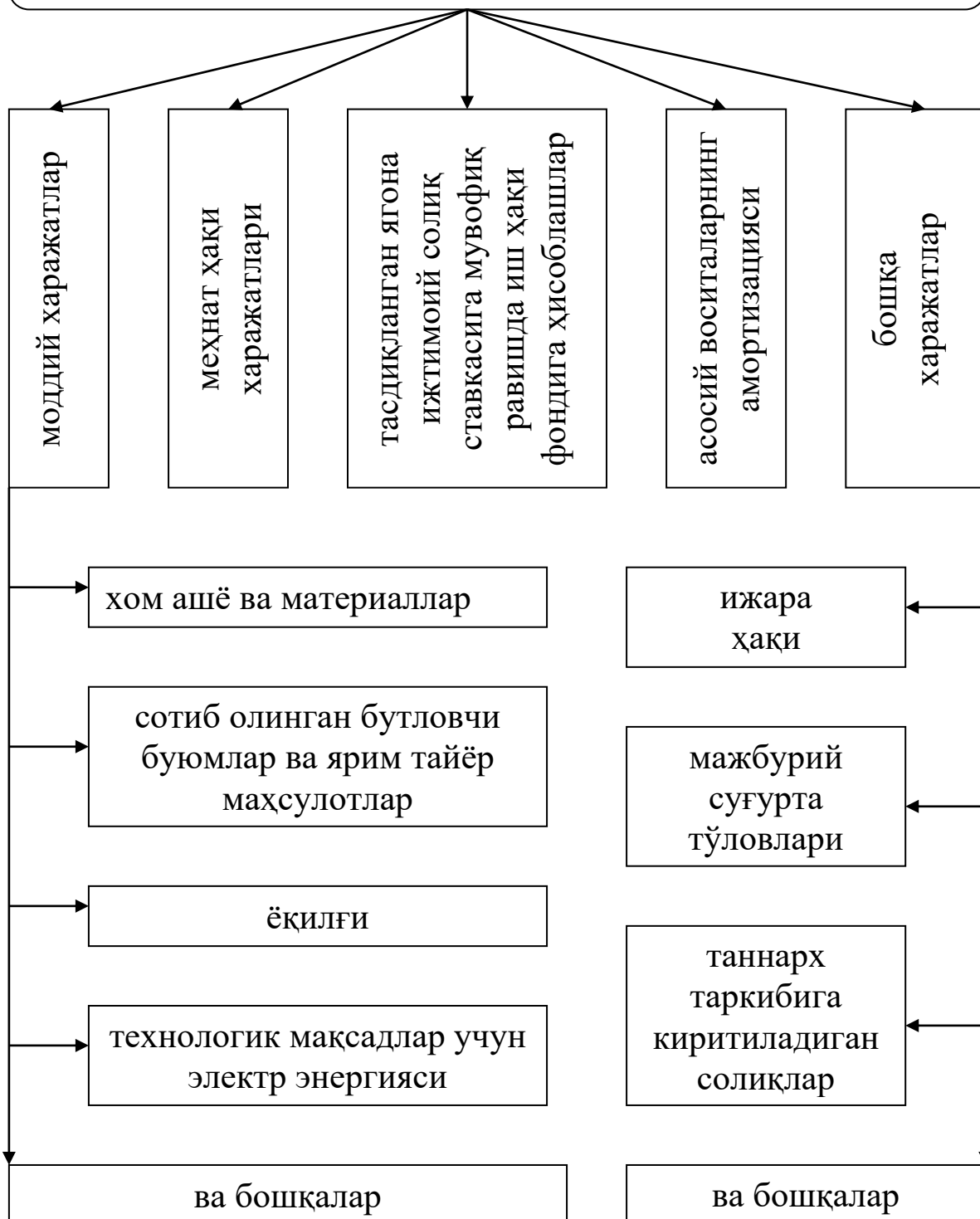
**ХЮС умумий харажатларининг суммасидан иборат бўлган
ишлаб чиқариш таннархининг таркибига қуйидагилар
киради**

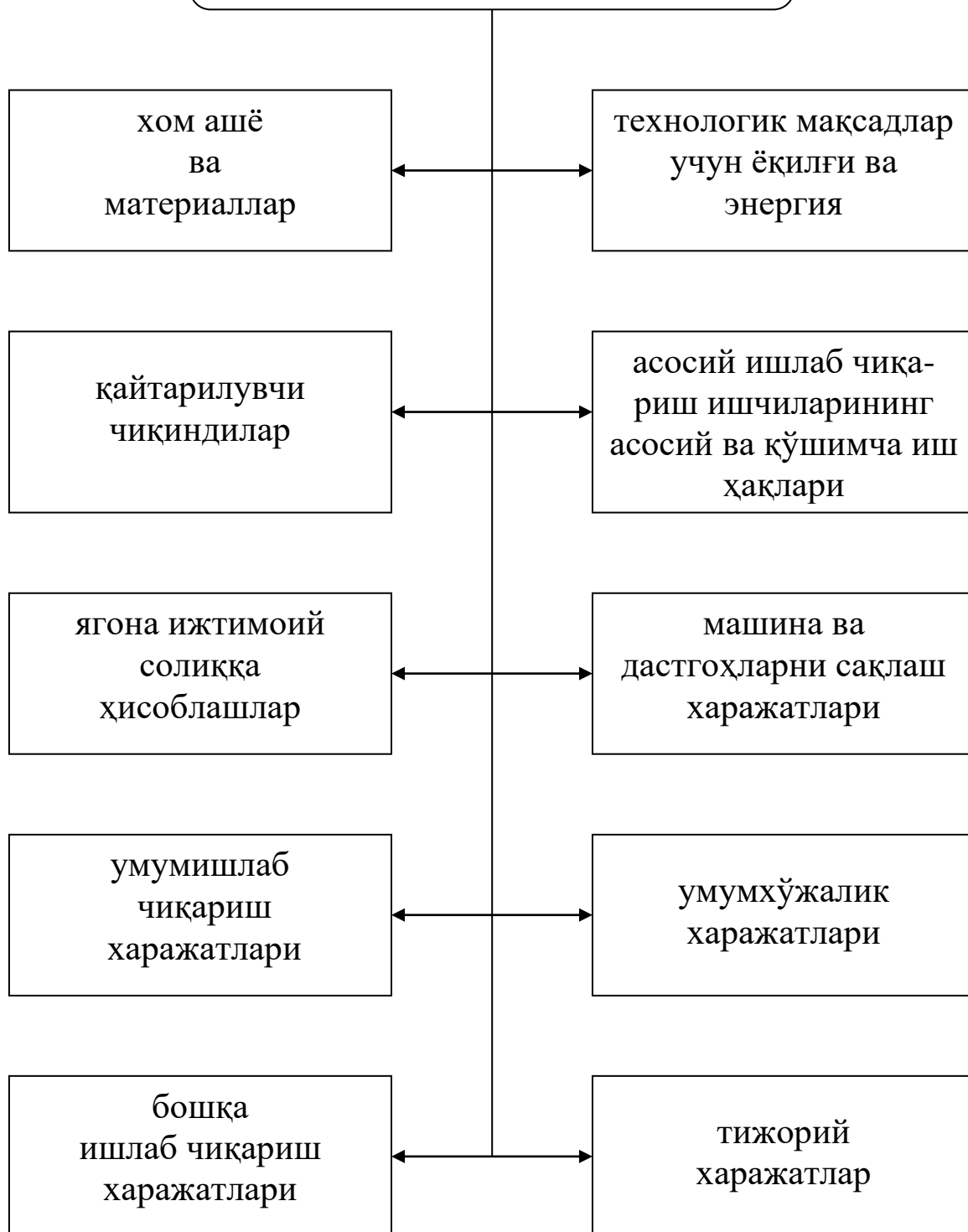
ХЮС харажатларининг классификацияланиш белгилари

Иқтисодий элементларига кўра харажатларнинг классификацияланиши

Калькуляция моддалари бўйича харажатларнинг турлари

Харажатларни калькуляция моддалари бўйича классификация қилиниши маҳсулотларнинг алоҳида турлари бўйича унинг ўзига хос бўлган хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади

Бу белгига кўра ХЮС ларнинг харажатлари иккига бўлинади

Тўғри харажатлар

Тўғри харажатларга маҳсулотнинг аниқ бир турини ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатлар киради

Улар шу маҳсулотнинг таннархига бевосита киритилиши мумкин. Масалан, хом ашё, асосий материал харажатлари, сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва маҳсулотнинг маълум бир тури бўйича бутловчи буюмлар билан боғлиқ бўлган харажатлар ана шундай харажатлар ҳисобланади

Эгри харажатлар

Эгри харажатлар бутун ХЮС да ишлаб чиқариш жараёнини амалга ошириш ёки маҳсулотларнинг бир неча турларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлади

Масалан, бинолар ва дастгоҳларни сақлаш, уларни таъмирлаш харажатлари, бошқарув аппаратига тегишли бўлган иш ҳақи харажатлари ва бошқалар шулар жумласидандир. Бу харажатлар конкрет турдаги буюмларнинг таннархига қандайдир бир шартли асосга кўра пропорционал равишда, кўп ҳолларда, тўғри харажатларга нисбатан тўғри пропорционал равишда киритилади

Давлат томонидан тартибга солиниш даражасига
қараб харажатлар иккига бўлинади

меъёрлаштириладиган
харажатлар

меъёрлаштирилмайдиган
харажатлар

Харажатларнинг бундай бўлиниши,
одатда, солиққа тортиш соҳасида
тегишли қарор қабул қилинаётган
пайтда қўлланилади

меъёрлаштириладиган харажатларга
солиққа тортиладиган фойдани
ҳисоблаш мақсадида ўрнатилган
меъёрлар доирасидаги харажатлар
киради

Чиқимларни камайтиришнинг асосий йўллари

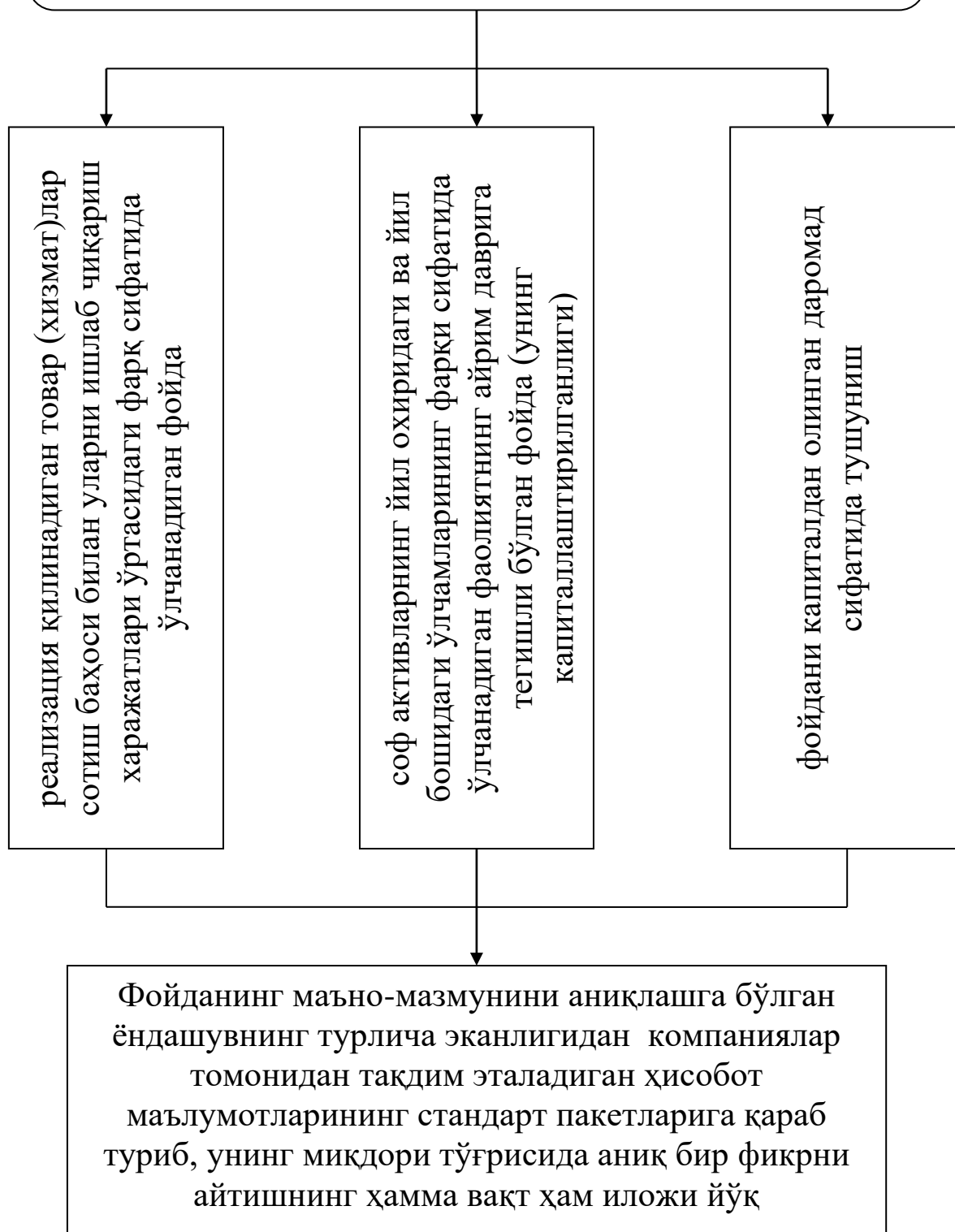

11.2. Фойда, уни шакллантириш ва ундан фойдаланиш

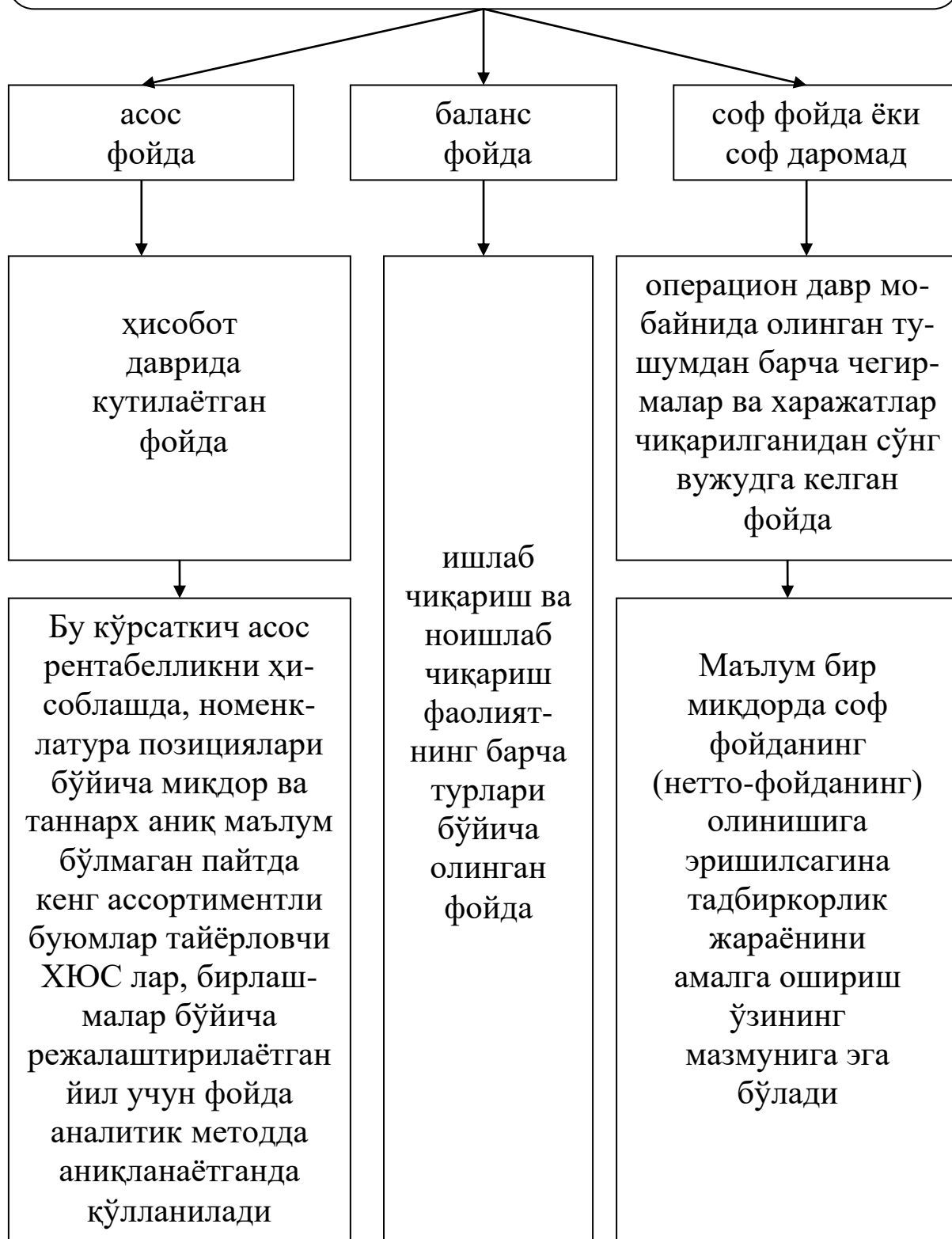
ХЮС нинг барча молиявий ресурслари	→	ўз маблағлари ҳисобидан, молия ва кредит бозорларидан жалб қилинадиган ресурслар ҳисобидан, узоқ муддатли, қисқа муддатли кредитлаштириш ва кредиторлик қарзларидан иборат бўлган қарз маблағлари кўринишидаги ресурслардан ташкил топади
ХЮС нинг ўз маблағлари	→	маҳсулотни реализация қилишдан олинган тушум, молиявий операциялардан келадиган даромадлар, инвестицион фаолиятдан олинган даромадлар, бошқа даромадлар ҳисобидан шаклланади
ХЮС нинг ўз фаолияти ҳисобидан пулларнинг келиб тушиши	→	амортизация ажратмалари, чиқиб кетган мол-мулкни сотиш, мақсадли тушилмалар, қурилишда ички ресурсларни мобилизация қилиш, ХЮС иштирокчиларининг аъзолик ва бошқа бадалларининг келиб тушиши ҳисобидан ҳам амалга оширилиши мумкин
Молиявий бозордан жалб қилинадиган ресурслар	→	акция, облигация ва бошқа қимматли қозғаларнинг эмиссияси ҳамда сотилиши натижасида, шунингдек, кредитлар ҳисобидан шаклланади
Қайта тақсимлаш тартибида олинадиган тушумларга	→	суғурта қопламалари, холдинглар, ассоциациялар ёки бошқа тармоқ тузилмаларидан келиб тушадиган молиявий ресурслар киради

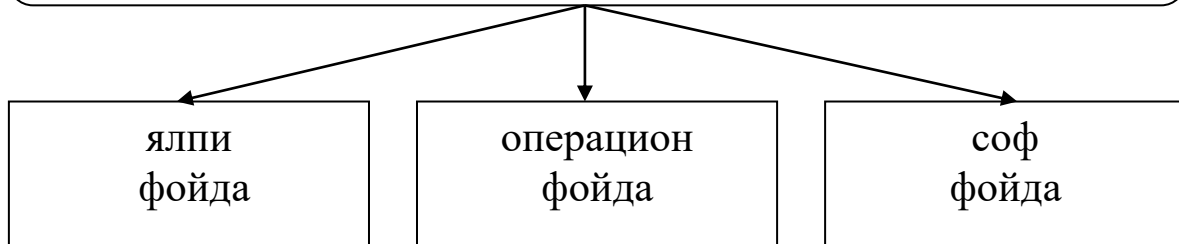
Амалий фаолиятда “фойда”нинг барча тушунчаларини қуйидаги уч гуруҳга бирлаштириш мумкин

**Фаолиятнинг молиявий натижаларини таҳлил қилишда
ХЮС лар, кўп ҳолларда, фойданинг қуйидаги
кўринишларига таянади**

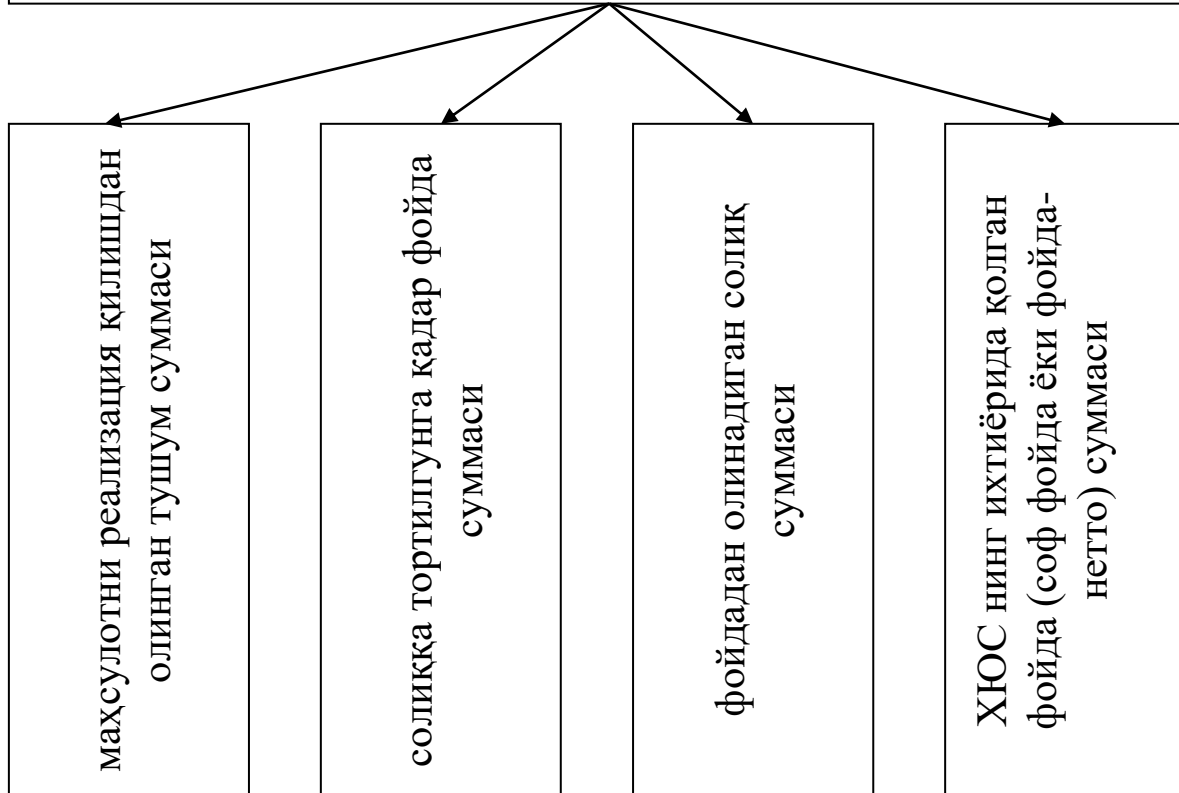

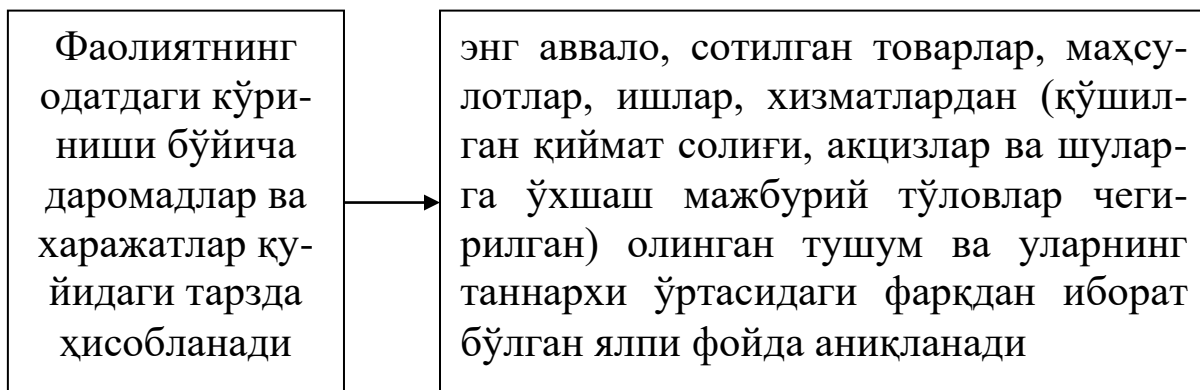
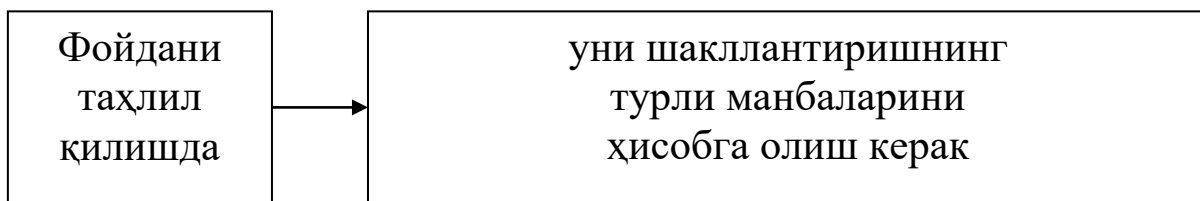
**Ҳисоботларда фойда қуйидаги кўринишларда акс
эттирилиши мумкин**

**ХЮС лар фаолиятининг умумий молиявий натижалари
фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда ўз аксини
топади**

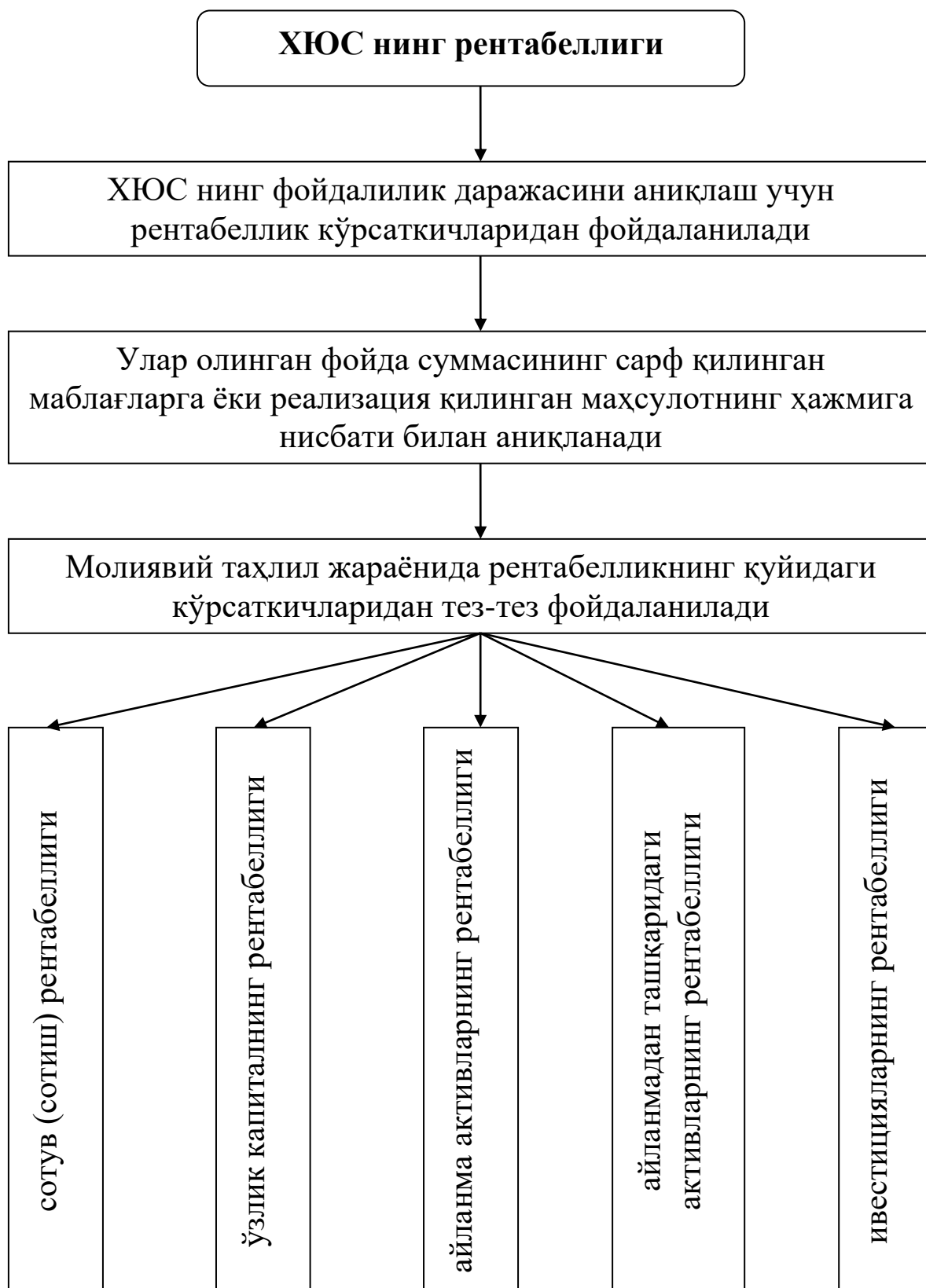
**Бу ҳисобот молиявий таҳлил учун зарур бўлган қуйидаги
муҳим маълумотларни ўзида мужассам этади**

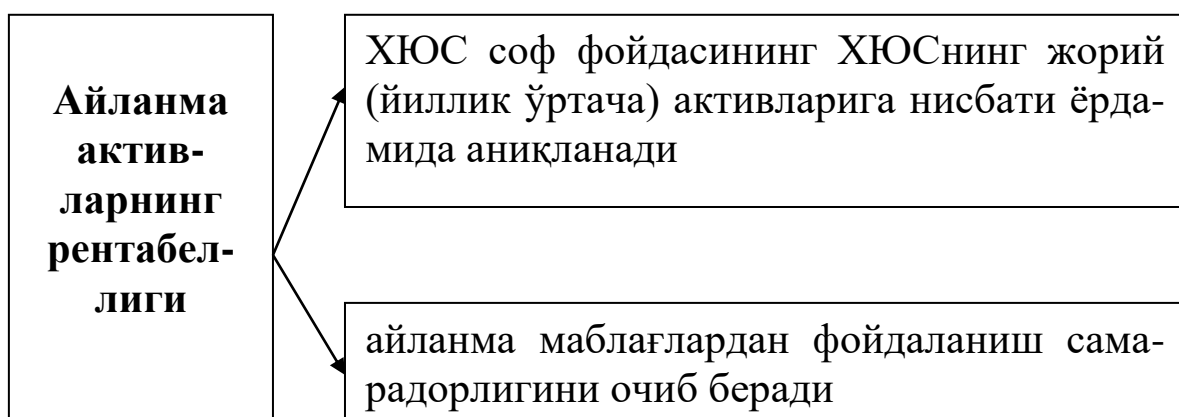
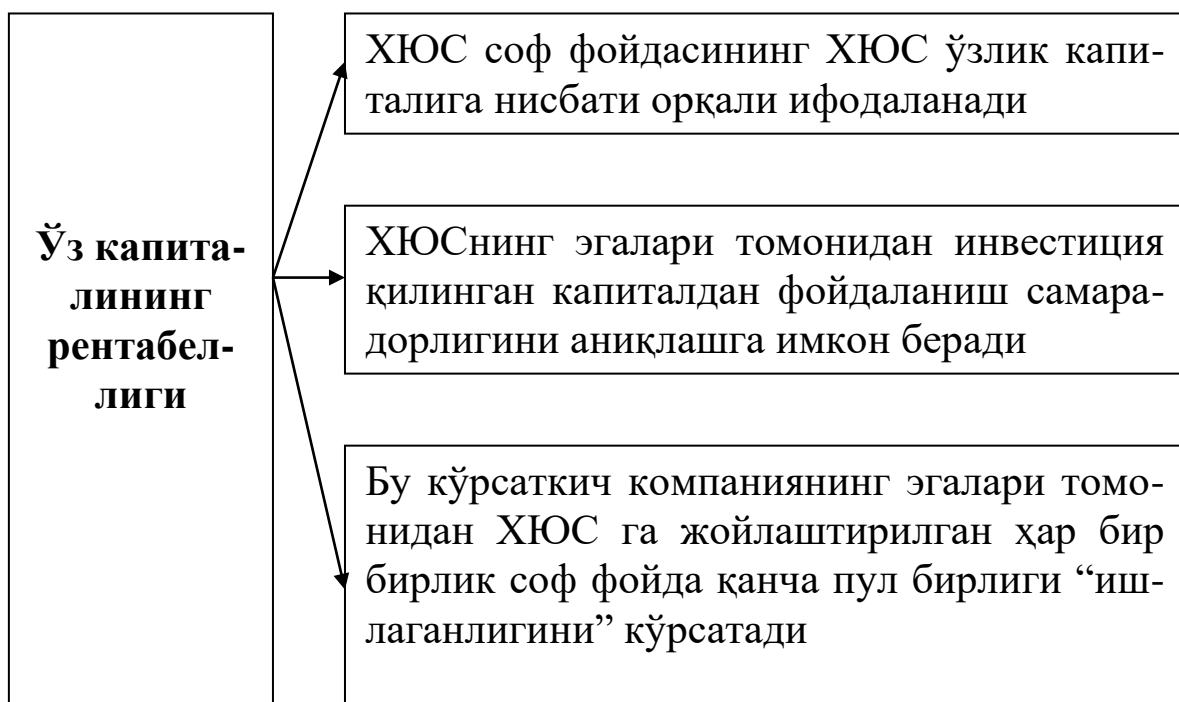
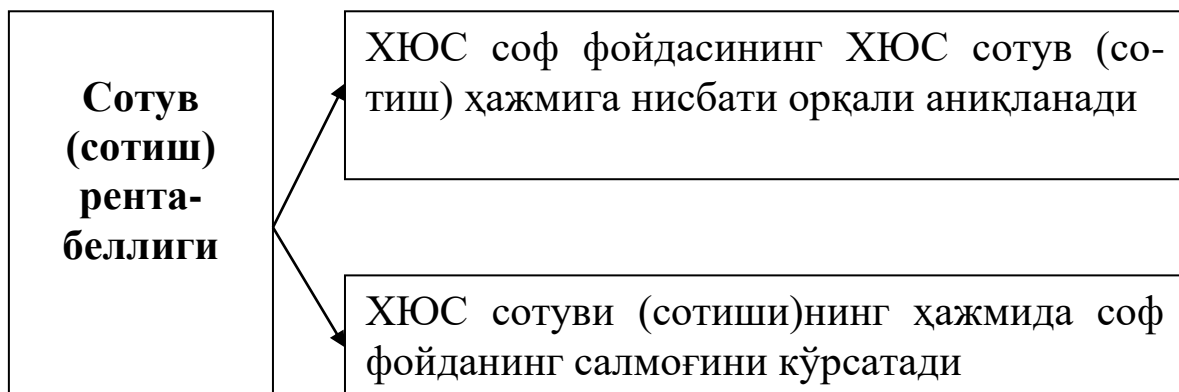

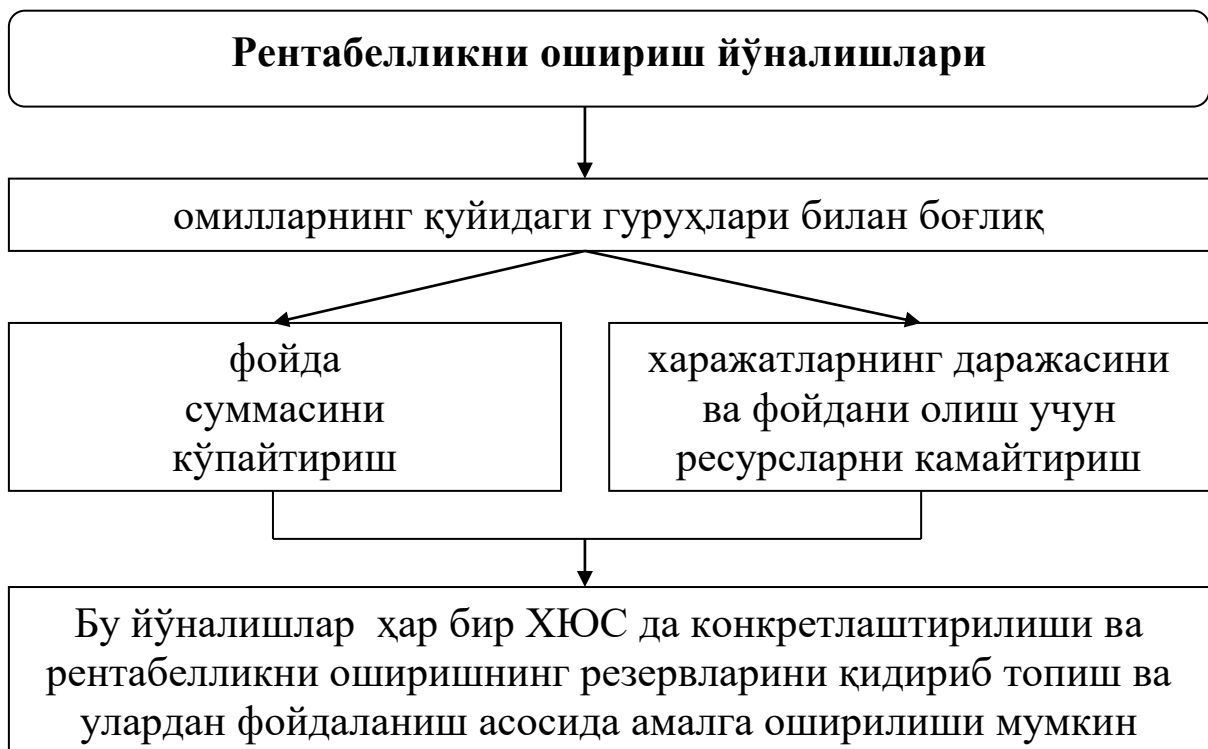
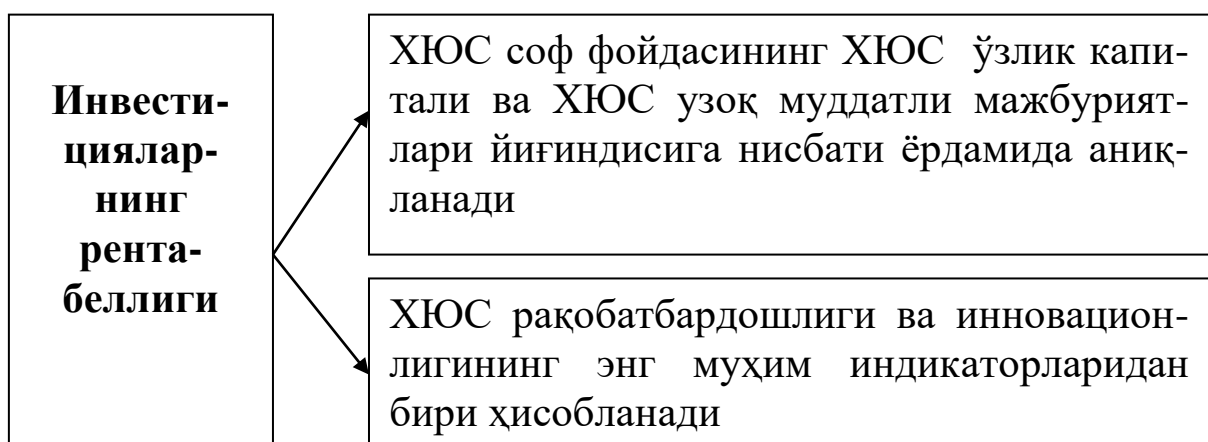
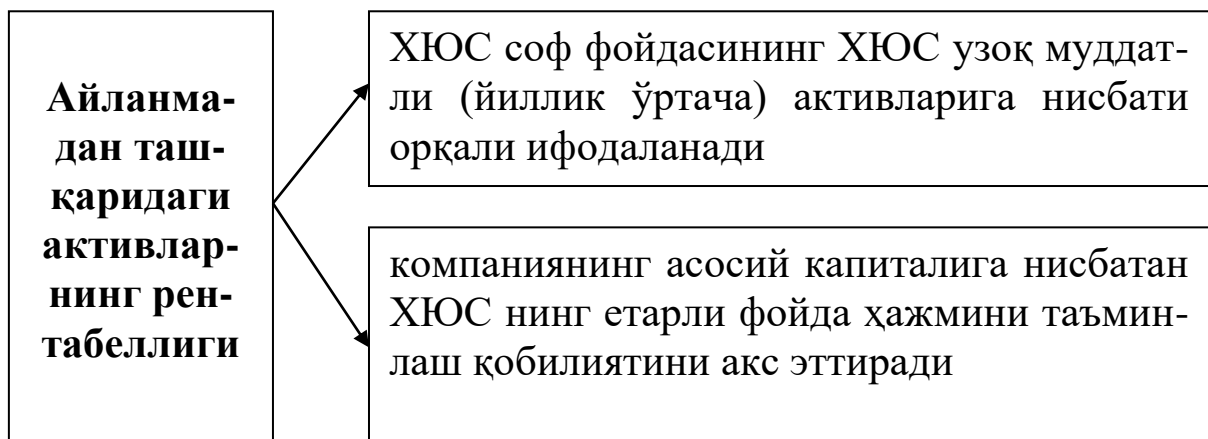

11.3. Рентабеллик ва уни ошириш йўллари

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

1-топширик

1.Саволга жавоб ёзинг.

Ишлаб чиқариш чиқимлари деб нимага айтилади?

2.Тестни ечинг:

1. Куйидаги корхона стратегияларини қайси бирига нисбатан ҳам маблағ сарф этилади?

- a) Янги товарларни қайта ишлаб чиқариш стратегияси
- b) бозор чегараларини кенгайтириш стратегияси
- c) диверсификация
- d) бозорни янада чуқурроқ эгаллаш стратегияси
- e) тўғри жавоб йўқ

2.Кассали режа молиявий режаларнинг қайси бирига киради?

- a) келажакли
- b) жорий
- c) оператив
- d) a,b
- e) тўғри жавоб йўқ

3.Давр харажатлари таркибига кирмайдиган харажатни кўрсатинг.

- a) сотиш харажатлари
- b) олдинданрежалаштириш имкони бўлмаган тасодифий харажатлар
- c) чет эл валютаси курси ўзгаришидан кўрилган зарар
- d) илмий тадқиқот харажатлари
- e) b,c

4.билвосита моддий харажатлар таркиби:

- a) хом -ашё харажатлари
- b) транспорт харажатлари
- c) рағбатлантириш ва мукофот учун туловлар
- d) таъмирлаш харажатлари
- e) b,d

3.ХЮСда молиявий чиқимлар бўйича кроссворд тузинг .

4.Глоссарийнинг номини ёзинг:

..... -юридик шахс, корхона, фирма ёки банкнинг маблағ етишмаслигидан уз мажбуриятлари бўйича қарзларни тулашга қурби етмаслиги.

2-топширик

1.Саволга жавоб ёзинг.

Корхоналарда молиявий интизомга риоя этилиши деб нимага айтилади?

2.Тестни ечинг:

1 Қандай ҳолларда банкротлик тўғрисидаги иш хўжалик суди томонидан тугатилиши мумкин?

а) Юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг қам иш ҳақи миқдорининг қамида беш юз қаррасини ташқил этадиган бўлса, қарздор якқа тартибдаги тадбиркорга нисбатан эса энг қаам иш ҳақи миқдорининг уттиз қаррасини ташқил этадиган бўлса.

б) Юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг қам иш ҳақи миқдорининг қамида олти юз қаррасини ташқил этадиган бўлса, қарздор якқа тартибдаги тадбиркорга нисбатан эса энг қаам иш ҳақи миқдорининг уттиз қаррасини ташқил этадиган бўлса.

с) Юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг қам иш ҳақи миқдорининг қамида беш юз қаррасини ташқил этадиган бўлса, қарздор якқа тартибдаги тадбиркорга нисбатан эса энг қам иш ҳақи миқдорининг турт юз қаррасини ташқил этадиган бўлса.

д) Юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг қам иш ҳақи миқдорининг қамида сакқиз юз қаррасини ташқил этадиган бўлса, қарздор якқа тартибдаги тадбиркорга нисбатан эса энг қаам иш ҳақи миқдорининг уттиз қаррасини ташқил этадиган бўлса.

е) Юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг қам иш ҳақи миқдорининг қамида етти юз қаррасини ташқил этадиган бўлса, қарздор якқа тартибдаги тадбиркорга нисбатан эса энг қаам иш ҳақи миқдорининг беш юз қаррасини ташқил этадиган бўлса.

2.Корхонанинг нечанчи босқичи реструктуризация босқичи ҳисобланади ва унга таъриф:

а) 2-босқич.Корхона фаолиятини такомиллаштириш, молиявий барқарорлигини ошириш, бозорда тутган урнини саклаш ёки кенгайтириш мақсадида уз тарқибда Янги ишлаб чиқариш ёки функционалбўлимлар оичш,айримларини кушиш, бирлаштириш, самарасизларни тугатиш қаби қайта ташқил этиш ишларини амалга ошириб боради.

б) 3-босқич. Реструктуризация деганда корхонанинг тарқибий бўлимларини ҳуқуқий шахс мақомисиз,мустақил баланс ва ҳисоб рақами билан алоҳида ажратилиши тушунилади.Бундан асосий мақсад ишлаб чиқариш самарасини ошириш бўлиб,корхона бўлимии тижорат ҳисобґкитобига утқазилади.Уларга мулк ажратилади, фойда ва харажатлари алоҳида ҳисобґкитоб қилинади.

с) 1-босқич.Корхонани ташқил этиш ва фаолиятини тиклаш.Корхонани ташқил этилишини асоси бўлиб, уни таъсис

этувчиларининг молғмулқи этади.Мулксиз корхона ташқил этилмайди.Мулкдан фойдаланиш, уни ошириб бориш саклаш корхонани молиявий барқарорлигини таъминлаш асосида амалга оширилади.

d) б-босқич.Иктисодий ночорлик ёқи банкротлик асосида суд қарори билан ёқи мулкдорнинг уз ихтиёри билан корхона фаолияти тугатилиши мумкин.корхона тугатилиши унинг фаолиятинитухтатиши ва давлат реестрига қарздор тугатилганлиги тўғрисидаги ёзув киритилган пайданбошланади, корхона эса тугатилган ҳисобланади.

3.Пул мажбуриятларини бажармаганлиги натижасида қарздорни банкрот деб топиш тўғрисидаги ариза билан хужалик судига мурожаат этиш ҳуқуқиғағ

- a) қарздор, кредитор ва прокурор
- b) қарздор, кредитор,давалат солиқ хизмати органлари
- c) қарздор, прокурор,давалат солиқ хизмати органлари
- d) прокурор, кредитор,давалат солиқ хизмати органлари

4.Капитални бошқаришда молиявий менежментнинг қандай функциялари мавжуд?

- a) қайта ишлаб чиқариш ва баланслаштириш функцияси
- b) таксимлаш ва назорат қилиш функцияси
- c) тартибга солишва прогнозлаштириш
- d) b,c
- e) a,b

3.ХЮС фойдаси бўйича кроссворд тузинг .

4.Глоссарийнинг номини ёзинг:

.....- ўзида қимматли қоғозларни ва бошқа активларни сотиб олишни ўзида акс эттиради.

4.ГЛОССАРИЙ

11 мавзу: Хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш чикимлари, фойдаси ва рентабеллиги

Даромадлар (поступления, revenues)– бу субъектнинг хўжалик фаолияти натижасида, одатда, ижара ҳақи, фоизлар, лицензия тўловлари ва дивидентлар шаклида даромад келтирадиган фаолият, яъни товарларнинг сотилиши, хизматларнинг кўрсатилиши ёки бошқа шахсларнинг хўжалик субъектининг ресурсларидан фойдаланиши натижасида активларнинг келиб тушиши ёки мажбуриятларнинг камайиши орқали рўй берадиган иқтисодий ресурсларнинг кўпайишидир.

Харажатлар (расходы, expenses)– бу активларнинг камайиши ёки фойдани кўпайтириш мақсадида хўжалик фаолиятдан келиб чиқадиган мажбуриятларни ўз зиммасига олиш орқали рўй берадиган иқтисодий ресурсларнинг камайишидир.

Фойда (прибыль, profit)– бу хўжалик субъектига таъсир этадиган асосий ва асосий бўлмаган фаолият, ходисалар, шароитлар капиталининг кўпайиши бўлиб, хусусий капиталга тўланадиган бадаллар бундан мустаснодир.

Зарарлар (потери, losses)– бу асосий фаолият ва барча бошқа операциялар, ходисалар, шароитлар натижасида хусусий капиталнинг камайиши бўлиб, харажатлар ёки хусусий капиталнинг тақсимланиши натижасидаги камайиш бундан мустаснодир.

Корхоналар молиявий (финансовые предприятия, financial enterprises) – хўжалик фаолиятининг муҳим кўрсаткичи - унинг даромадларидир.

Асосий фаолиятдан олинган даромадлар (Доходы от основной деятельности, The revenues from main activities) деганда корхона уставида белгиланган асосий фаолиятдан олинган даромадлар тушунилади.

Асосий бўлмаган фаолиятдан олинган даромадлар (Доходы от основной деятельности, The revenues from core activities) деганда бевосита асосий фаолиятга таалукли бўлмаган фаолият турларидан олинган даромадлар тушунилади.

Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар (Доходы от финансовой деятельности, Income from financial activities) деганда қимматли қоғозлар, валюта операциялари, кредит ва қарзларни беришдан олинган даромадлар тушунилади. Буларга роялти, дивидентлар ва фоизлар, ижобий қурч фарқлари кўринишидаги даромадлар ва бошқалар қиради.

Фавқулотдаги даромадлар (аварийный доход, emergency income) деганда юз бериши характерига эга бўлмаган, қутилмаган тасодиф ва ходисалардан олинган даромадлар тушунилади. Буларга давлат қонунларини ўзгариши, табиий офатлар, революцион ўзгаришлар натижасида вужудга келган даромадлар қиради.

Дивидентлар (дивиденды, dividends) - бу акцияларга киритилган молиявий инвестициялар учун ҳисобланган даромад.

Фоизлар кўринишидаги даромадлар (Процентные доходы в виде, Interest income in the form of) деганда бошқа юридик шахсларга берилган қарзлар ва кредитлар учун ҳисобланган фоизлар тушунилади.

Валюта курслари фарқларидан олинган даромадлар (Доход от курсовых разниц, Income from exchange differences) деганда корхонанинг валюта счётида сақланаётган чет валютаси ва чет Эл валютасидаги дебиторлик қарзлар бўйича ҳисобланган ижобий курс фарқлари тушунилади.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар (Безналичные платежи, Non-cash payments) деганда, корхона ва ташкилотларнинг товар айирбошлаш, хизмат кўрсатиш ва товарсиз операциялари бўйича бир-бирига бўлган талаб ва мажбуриятларни нақд пул ишлатмасдан пул маблағларини бир ҳисобварақдан иккинчи ҳисобвараққа ўтказиш орқали амалга ошириш тушунилади.

5. АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). –Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТУРИАЛЛАРИ